

Az idő gondviselői

Az Álomidő kozmológiai rendszere az ausztrál őslakosság körében

*Kisdi Barbara*¹

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar – Piliscsaba–Budapest

A mai ausztrál bennszülöttek ősei, Ausztrália őslakosai 40000 évvel ezelőtt már bizonyosan benépesítették északi irányból a kontinens nagyságú szigetországot. A 20. század közepén még 500 különböző helyi nyelv létezéséről beszéltek a kutatók, mára azonban a nyelv és az őshonos kultúra hordozóinak létszáma alaposan megcsappant. Az angolok 1788-ban szálltak partra Ausztráliában, és a folyamatos betelepülés következtében behurcolt új betegségek, valamint a módszeres népirtás a 300 ezerre becsült őslakosság lélekszámát az 1930-as évekre 30000 körülire apasztotta. Ma (a 18 milliós őslakosságból) az őslakosok megközelítőleg 250–350 ezren lehetnek, elsősorban vidéki, sivatagos, félsivatagos területeken élnek, ám az ősi nyelveket már nagyon kevesen beszélik. Noha 1993-ban az ausztrál parlament az Ősi Tulajdonjogról (*Native Title Act*) hozott törvényében kinyilvánította, hogy az őslakosokat minden olyan ausztrál földterületre vonatkozóan megilleti a tulajdonjog, amely esetében ez egyértelműen meg nem szűnt. elutasította a *terra nullius* elméletét, miszerint az európaiak betelepülése előtt Ausztrália a senki földje lett volna, a gyakorlatban pedig, főleg a korábbi üldöztetések következtében, a bennszülöttek mára elszakadtak azoktól a területektől, amelyekhez nemzetségeiket szakrális szálak fűzték. Őseik több ezer éven át kifinomodott életmódjából — az etnikai diszkriminációt az elmúlt két évtizedben felszámolni kívánó kormányzati intézkedések ellenére is — alig tudtak megőrizni valamit. Pedig az ausztrál őslakosok számára a föld, amelyen élnek, identitásuk fontos részét képezi.

Az ember, a föld és a természet valamennyi megjelenési formája közötti kapcsolatot az *Álomidő*nek nevezett kozmológiai rendszer foglalja magába. E rendszerről az etnográfusok által végzett terepkutatások révén, az őslakosok szóbeli hagyományait és rítusait elemezve nyerhetünk információkat. További lényeges forrást jelentenek azok a — ma már az ausztrál nemzeti parkok által féltve őrzött — sziklarajzok, amelyek megelevenítik az Álomidő isteneit, az ősök cselekedeteit, az itt élő népek mindennapi életmódját, vadászatait, a fegyvereket, a

¹ A kötet, illetve jelen tanulmány a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0014, 'TEHETSÉGTÁMOGATÁS A PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM KILENC TUDOMÁNYÁGÁBAN' c. projekt támogatásával valósult meg.

vadászott és/vagy totemként tisztelt élőlényeket, s azt a mitikus időt, amely a jelen és a jövő mintaképeül szolgál.

Az angolról (*Dreamtime*) fordított magyar kifejezés, az Álomidő nem feltétlenül szerencsés *terminus technicus*. Bizonyos ausztrál nyelvekben (arunta, karadjeri, aluridja, dieri, ungaringin)² ugyan valóban ugyanaz a szó használatos a *mitikus múlt* és az *álom* kifejezésére, de ez korántsem általános az összes törzsi nyelv tekintetében. Vigyázni kell tehát, hogy magyar álom szavunk, illetve az ahhoz kapcsolt képzeink ne vigyenek tévútra az ausztrál Álomidő megértésével kapcsolatban. Mindazonáltal előfordul, hogy az Álomidővel való találkozást valóban álomban képzelik el, amely az Álomidő jelenvalóságát egy másik dimenzióba helyezi. Az álom azonban az animista gondolkodásban rendszerint a léleknek a testtől való elválását jelenti, vagyis a valóság megélésének egy másik típusát. Az, hogy az álombéli utazás a jelenben játszódik-e (pl. Murinbata és Mardudjara törzsek) vagy a múltba irányul (Jigalong törzs vagy Fitzroy népei /Dél-Kimberley/), eltérő lehet az egyes törzsek között.³

Az őslakosok az idő két formájában, a cselekvések két párhuzamos síkjában léteznek. Az egyik a mindennapi idő, a másik egy végtelen, spirituális körforgás: ez az Álomidő. Az Álomidő, illetve a vele kapcsolatos eredetmítoszok — amelyekből maga az Álomidő is eredeztethető⁴ — a tudás, a hit és a gyakorlat komplex hálóját alkotják, amely az ember valamennyi testi és lelki vonatkozását áthatja.

Az Álomidő minden megtörtént esemény története, a világegyetem létrejöttének magyarázata, az ember teremtése és annak rögzítése, hogy a teremtő — többnyire — totemisztikus ős a kozmosz rendjében milyen szerepet szánt az embernek. Az Álomidő jelentése nem tökéletesen egyetemes valamennyi bennszülött törzs körében. Alapvetően kétféle elképzelés létezik: 1, az Álomidő a múlt valósága (a Tiwi, Wuradjeri, Jigalong népek szerint), 2, a múlt és a jelen valóságának egyidejűsége (Mardudjara, Murngin, Wailbiri, Ooldea, Warrabri). Ez utóbbi elképzelés további két fajtára osztható: 1, ahol ez az egyidejűség párhuzamos egyidejűséget jelent, illetve 2, ahol a múlt a jelen része, azaz „a múlt benne van a jelenben”.⁵

Ausztrál felfogás szerint az ember, az ember által teremtett világ, vagyis a kultúra, illetve a természeti környezet mind az Álomidő eseményeinek terméke. A mitikus múltban ugyanis az ősök, akiket hősként tisztelnek, cselekedeteikkel alakították ki a mai tájat, vagyis minden természeti képződmény az ősök tetteinek nyomán alakult ki, s mindegyikhez mítoszok fűződnek. A helyek az adott területet lakó emberekkel személyes viszonyban állnak, akár csak az ősök, akik azokat létrehozták, s amelyek által megnyilvánulnak. Az ősök saját életerejükkel töltötték fel a helyeket, s ez az életerő tartja fenn a létezést, amelyet azonban ciklikusan meg kell újítani. Ez a megújítás az Álomidő és a hétköznapi világ összefonódását biztosító vallási rítusok idején megy végbe, amely mintegy elválaszthatatlanná teszi a szent és a profán időt. A szakrális idő tehát az ausztrál törzsek többségénél a profán idővel párhuzamosan zajlik, s ezek csaknem valamennyi emberi cselekedet alkalmával összefonódnak. Mégpedig azért, mert a

² ELKIN 1974: 48.

³ STANNER 1963: 266; 1979: 24, MOUNTFORD – TONKINSON 1969: 372–373, DEAN 1996: 63.

⁴ HIATT 1975: 3–13, BERNDT – BERNTD 1988: XI–XII, DEAN 1996: 56.

⁵ DEAN 1996: V.

létfenntartást biztosító valamennyi aktus csak akkor tekinthető legitimnek, ha az az ősök cselekedeteit ismétli — ezáltal maga a cselekedet is szakrális aspektussal bír. A vallás, mint az ausztrál totemizmus is, elsősorban a mindennapok valóságát, az állandó bizonyosságot kívánja megmagyarázni, így az idő szentsége a mindennapokra irányul. Nem mindegy azonban, hogy kinek a mindennapjáról beszélünk, a tudás birtoklásának lehetősége ugyanis erőteljesen rétegzett, vagyis csak az lehet részese a szent idő megtapasztalásának, aki megkapta a szent tudásához szükséges beavatást.

A beavatási rítusok, amelyek biológiai lényből kulturális lényé transzformálják a beavatottat (e patriarchális társadalmakban többnyire a férfiakat, noha Ausztráliában léteznek titkos női táncok és énekek is), egyszersmind átvezetnek a profánból a szent világába. A beavatást totális átalakulásként fogják fel, vagyis nézetük szerint a beavatott személy voltaképpen meghal, megszűnik létezni annak, aki volt, és új emberként születik újjá. A szimbolikus rituálé következményét valóságnak értelmező gondolkodásmód a beavatott személyt már egy másik entitásként fogja fel, ezért új nevet kap, új jogok és új kötelezettségek vonatkoznak rá. Ettől kezdve azonban értő részese, továbbvivője és alakítója az Álomidőnek, amelynek révén élő és állandó kapcsolatba kerül az ősökkel. Az Álomidő tehát afféle időkapuként működik, ami összeköti a múltat, a jelent és a jövőt, s amelynek gyakorlati megvalósulását a szakrális rítusok végrehajtása, vagy a szent helyek végiglátogatása jelenti. Az ausztrál őslakók egész világukat olyan rendszerbe foglalják, valamennyi állat, növény, természeti képződmény létét és keletkezését olyan módon képzelik el, amelyben egyetlen komplex leszármazási rendszerben kapcsolja össze a létező entitásokat — egymással, és az Álomidő hőseivel.

A legtöbb ausztrál törzs úgy tartja, hogy lényegében valamennyi ember ebben az örökévaló Álomidőben létezik. Ez az állandó vagy örökérvényű rész már azelőtt is létezett, mielőtt az egyén élete megkezdődött, és azután is létezik majd, hogy az élet befejeződik. Úgy gondolják, hogy a még meg nem született gyermekek lelke ebben az Álomidőben létezik, és ide is tér vissza a halál után. Az ősök, a még meg nem született gyermekek és a holtak lelkei a *csurunga* nevű szent tárgyban *lakoznak*, amely lényegét tekintve az egyén és a csoport identifikációjának tárgyasulása, illetve az Álomidő és a hétköznapi idő egységének szimbóluma.

A legáltalánosabb elképzelés szerint a mitikus múlt tehát a jelenben is él, annak részét képezi, és a jövőben is létezni fog. A teremtő ősök ugyanis nem tűntek el a teremtés lezárul-tával, hanem ma is jelen vannak azon jelenségekben, amelyekké az Álomidőben váltak. Élet-erejük tartja fenn a világot, ám e vitalitás folytonosságát az általuk teremtett ember biztosítja, a rítusai által. A természeti világ valamennyi jelensége tehát egy archetipikus lény tetteinek a következménye, illetve magának az őznek a megtestesülése, amelyet ők nem mitikus alaknak, hanem valóságos, a jelenben is létező és ható entitásnak tekintenek.

Az ősök nem a semmiből teremtették a világot, hanem egy korábbi létformából alakították át arra a képre, amilyenek ma ismerjük. Ez a rend azonban örökérvényű és megváltoztathatatlan. Ebben a mitikus időben fektették le és intézményesítették a viselkedési szabályokat és az erkölcsi törvényeket, a totemisztikus rokonsági rendszer szabályait vagy a földrajzi képződmények osztályozási rendjét, amelyek a rendszerből következően megmásíthatatlanok.

Ez a rend képezi valamennyi ausztrál bennszülött törzs világnézetének alapját, kozmológiai és ontológiai önazonosságát. Ez az a felfogás, ami érthetlenné teszi az őslakosok számára a fehér ember földhöz és időhöz való változó viszonyát.

Az Álomidőhöz szorosan kapcsolódó Álom kifejezés *eredettörténetet* jelent. Szellemi tulajdon, ami az egyént, illetve a csoportot az egyetemes rendszerhez köti. A rendszerint matrilineárisan öröklődő Álom az egyén saját tulajdona, amelyet a beleegyezése nélkül más nem mondhat el, mert azzal „ellopná” az álmot. Az ember Álma az egyénnek a történelmi tradícióként továbbörökített szent mítoszokból és rítusokból, illetve az örökkévaló Álomidőből való saját részét jelenti.⁶ Az Álom irányítja a társadalmi törvényeket, a kulturális szabályokat, az emberek kulturális viselkedését. Mégpedig úgy, hogy az Álom akkor valósul meg, ha az emberek betartják a törvényeket, és a tanítás szerint cselekszenek, elvégzik a beavatásokat, s ezáltal átörökítik az Álmot: éneklük a dalokat, táncolják a táncokat és megfestik az dalciklusokat (*songlines*, szó szerint „dalvonalak”), amelyeket az Álom nyomának is neveznek. Ezek olyan ösvényekről szólnak, amelyek az ősök teremtő utazásai során keletkeztek, s amelyek behálózák az egész lakott földet, sőt, olykor az eget is.⁷ Ezek az ösvények fontos témái a rituális táncoknak, daloknak, festményeknek és mítoszoknak, de a valóságban létező területeket kötnék össze, áthágva a nyelvi és etnikai határokat. Egy, a kultúráját jól ismerő bennszülött geográfiai értelemben is tökéletesen tud tájékozódni a dalvonalak útmutatásai alapján, amelyek pontosan megjelölik a határokat, a víznyerők és más természeti képződmények helyét. Úgy vélik, a dalciklusok rendszeres éneklése tartja életben a Földet, ami az ember felelősségét és egyben „hatalmát” is aláhúzza. Ez a hatalom azonban nem önkényes, mert ha nem a kölcsönös felelősséget szolgálja, felborul a kozmológiai egyensúly. Az őslakosok felfogása szerint *minden* cselekedet nyomot hagy a Földön, nemcsak az Álomidőben, hanem a hétköznapi tettekben is. Úgy tartják, hogy az ember csak vendégként érkezik a Földre a később szellemmé vált ősök jóvoltából (akik a mitikus Álomidőben egyszerre teremtettek meg valamennyi embert), s egész életében felelősséggel tartozik a Földért, valamennyi élőlényért és a szellemekért, akiket jórészt — a totemisztikus csoportok szabályai szerint⁸ — rokonaként tart számon. Az egész Föld egyfajta szentély, sőt, a teofánia példája, mert a föld valamennyi jelensége tartalmazza a teremtő ős lényegét, sőt, bizonyos helyek kiemelt szentséggel bírnak. Az őslakosok úgy tekintenek magukra, mint akik misztikus kapcsolatban állnak egymással, s ugyanezt a misztikus kapcsolatot tételezik fel a különböző, szigorúan szabályozott csoportok, a nemek és a többi élőlény között. Ebben az értelemben Colin Dean az ausztrál őslakosok egész életét egyetlen komplex vallási élménynek tekinti.⁹ Közvetlen kapcsolatban vannak az őket körülvevő világgal, amit teljes egészében áthat a természetfeletti, s ennek tükrében valamennyi természeti jelenség a szent oltalma alatt áll. Ez az elképzelés jelenti a totemizmus alapját is.

⁶ ELKIN 1932: 129.

⁷ HARNEY – CAIRNS 2003.

⁸ Ausztráliában a közös totem (növényfaj, állatfaj, geológiai képződmény, ritkábban égitest) egyaránt összefűzheti az egyéneket, nemi csoportokat, házassági osztályokat, nemzetségeket (klán) és lokális csoportokat, lásd ELKIN 1986.

⁹ DEAN 1996: 3.

Az Álomidő fogalmi keretei szorosan kapcsolódnak a totemizmus rendszeréhez.¹⁰ Maga a totemizmus, az ősi vagy preindusztriális kultúrákban megtalálható rendszer azon lehetséges társadalomszervezési módozatok egyik formája, amelynek segítségével az ember rendszerezni képes emberi viszonyait, társadalmi kapcsolatait, illetve a természethez fűződő viszonyulásait.¹¹

Az Ausztráliában ismert totemek közül számunkra most az ősökkel és a szent helyekkel kapcsolatos totemnevek a legérdekesebbek, amelyek az előbbiekkal, illetve azok cselekedeteivel való egylényegűséget fejezik ki. A totemül szolgáló helynevek olyan természeti képződmények, ahol a mitikus ős az Álomidőben megpihent, vagy ahol végrehajtotta legendás élete valamely nagy tettét. A totemnevek általában anyai ágon öröklődnek, ritkábban apain (ami területi kötődést is jelent), ám a harmadik típus, amelyet például az arandáknál és a lorityáknál figyeltek meg, kifejezetten az ősökkel való egységet szimbolizálja. Itt a gyermek nem az anya vagy az apa totemét örökli, hanem azét az őset, aki az anyát a fogantatáskor misztikusan megtermékenyítette. A behatárolás területi alapon történik, vagyis annak az ősnek a totemét örökli a gyermek, amelynek a felügyelete alá tartozik az a hely, ahol az anya szerint a fogantatás történt — ugyanis a vallási képzetek szerint az ősök gyakran látogatják totemjük központjául szolgáló helyeket.¹²

A totem nem csupán a csoport nevét adja, hanem egyfajta címerként is funkcionál, amelyet az egyén a családjához való tartozás jelképeként jogosult viselni; ahogy Émile Durkheim fogalmaz, a dolgoknak az a fajtája, amellyel az ember kollektíven fejezi ki önmagát.¹³ A totem tehát az identitás alapja, egyszerre jelképezi mind a csoport, mind pedig az egyén identitását. A különböző totemcsoportok tagjait rokonsági kötelek fűzik egymáshoz, e kötelek pedig a vérrokonságon túlmenően a közös totemnéven alapulnak. Sőt, elsősorban ezen, mert a jogok és kötelezettségek rendszerét elsődlegesen nem a vér szerinti leszármazás szabja meg, hanem a közös totem.

A totemek képi ábrázolásban is megjelennek, nemcsak a klán tagjainak használati tárgyain, hanem magukon az embereken is. A testfestés e módja újfent a totemmé való azonosulást fejezi ki: vagyis a totemmé való rokonság nem pusztán magát a rokoni kapcsolatot szimbolizálja, hanem egyben azt is, hogy a totemnév viselője és a totem maga is egy és ugyanazon entitás. Az ábrázolás nemcsak a kapcsolatra utal; az ábra maga a totem. Nem véletlen, hogy az ifjak beavatási szertartásának az egyik legfontosabb mozzanata az, amikor rájuk festik a totemisztikus emblémát, és ezzel beavatják őket az Álomidő ismeretébe. Ettől kezdve saját Álommal rendelkeznek, amely közvetlenül kapcsolja össze az idő horizontjait. Az Álom gyákorta utal a beavatott transzformációjára. Ez arra enged következtetni, hogy az Álom, bár a jelen része, az Álomidőből táplálkozik.¹⁴ Vagyis az Álom egyszerre utal egy múltbéli ese-

¹⁰ Az ausztrál totemizmusról szóló, mindmáig leginkább szisztematikusnak számító munka Émile Durkheim tollából származik: a *Vallási élet elemi formái* című műve — melynek első kiadása 1912-ben jelent meg —, magyarul is olvasható (DURKHEIM 2003).

¹¹ BOWIE 2006: 124.

¹² DURKHEIM 2003: 106.

¹³ DURKHEIM 2003: 102.

¹⁴ STANNER 1963: 266.

ményre (amit a beavatás idéz fel), a jelen eseményeire, a beavatott „teremtésére” és az állandó teremtésre.¹⁵

A totem, és minden, ami vele kapcsolatos, szent. Ilyen a már említett *csurunga* is, amelynek maga az elnevezése is *szent*-et jelent.¹⁶ A *csurunga* többnyire ovális, esetleg halalakú, faragott vagy csiszolt fa-, illetve kőtárgy, amelyre a klán, illetve a nagyobb csoportok totemét vésik. Egy zsinórra fűzve pörgetni tudják, zúgattyúként használják: ezzel jelenítik meg az ősök szellemét, tehát tulajdonképpen egy „kaput” hoznak létre az Álomidőbe. A *csurunga* a legtöbb esetben maga is a mitikus őst jelképezi: egyes legendák szerint az ősök, miután az Álomidőben létrehozták a világot, *csurungává* váltak, amelyben tárgyiasult az életerejük.¹⁷ Ezáltal a *csurungák* jelentik a legfőbb kapcsolatot a mitikus múlttal, s egyben a múlt és a jelen egymásba olvadásának útmutatójaként is szolgálnak. A *csurunga* legfontosabb jellemzője, hogy *szent*, ezért nők és be nem avatott fiatalok nem érhetnek hozzá, sőt, nem is láthatják — hacsaknem bizonyos szertartások alkalmával, és akkor is csak messziről. A *csurungának*, az ősbeléje költözött erejénél fogva rendkívüli képességeket tulajdonítanak: képes gyógyítani vagy valakinek a vesztét okozni, valamint biztosítja a totemállat szaporodását, vagyis termékenységi erővel is bír. Ereje az egész klánt segíti, hiszen a *csurunga* alapvetően „kollektív kincs, a klán legfőbb szentsége”.¹⁸

Szintén a mitikus őst jeleníti meg az ún. *nurtunja*,¹⁹ illetve a *waniga*.²⁰ Mindkét szakrális tárgy a vallási szertartások központi szereplője, eredetüket pedig mítoszok magyarázzák, amelyek az ősökkel való kapcsolatukat szintén az Álomidőre vezetik vissza. Noha e két tárgyat a *csurungától* eltérően minden szertartásra újra és újra elkészítik, majd megsemmisítik, mégis képesek az Álomidő megjelenítésére. Durkheim e tárgyak időlegessége miatt úgy vélte, hogy szent voltak nem az ősökkel vagy a szent idővel való kapcsolatukban keresendő, hanem totemisztikus természetükben, ám magam úgy gondolom, hogy éppen a keletkezés és az elmúlás, a teremtés és az elpusztítás ciklikusságának megélése segíti a rítus résztvevőit az Álomidővel való azonosulásban. Egy szent tárgy elkészítésekor ugyanis nem feltétlenül a kész termék a fő cél, hanem maga a készítési folyamat, a szentségben való részvétel, ahol maga a tárgy csupán eszköz az ősökkel, illetve az Álomidővel való azonosuláshoz.

A fentiek tárgyalása nyitva hagyja a kérdést, hogy milyen mértékben beszélhetünk az ausztrál kozmológia kapcsán a szent és profán oppozíciójáról. A szent rendre megnyilvánul a mindennapi cselekvésben, ám éppen az emeli ki szentségét, hogy szemben áll azzal, ami nem szent. A szent tárgyak használatának módja a szent és a profán megkülönböztetésére enged

¹⁵ DEAN 1996: 62.

¹⁶ DURKHEIM 2003: 117.

¹⁷ http://www.neprajz.hu/idokepek/idoben_elni/alomido.html

¹⁸ DURKHEIM 2003: 119.

¹⁹ Ez az északi arandáknál és néhány szomszédos törzsnél (kajtityáknál, walpbiriknél, anmatyaráknál) jellemző, függőlegesen felállított, felül fűcsomókkal, hajból készített szalagokkal, tollpihékkal, a csúcán pedig ékfarkú sas-tollal díszített lándzsa valamennyi szertartás központi szereplője, lásd DURKHEIM 2003: 120.

²⁰ A *waniga* egy kereszt vagy kettős kereszt alapú, több méter magas váz, amelyre a központi tengely két vége és a kereszttrúd által határolt síkban, átlós irányban emberi hajból, illetve oposszum- vagy bandikut-szőrből készült zsinegeket feszítenek ki; így módon sűrűn teleszótt rombusz jön létre. A változataiban létező *waniga* a déli arandáknál, az arabanáknál és a lorityáknál található meg. DURKHEIM 2003: 121.

következtetni, ám csak a társadalom bizonyos csoportjaira és bizonyos időszakokra vonatkozóan. Egyébként a szent és profán világ (a szellemi és az emberi) nincsen élesen elválasztva, mivel a kettő kölcsönösen áthatja egymást. Az idő szentsége a mindennapi cselekedeteket is igazolja, s ez a szentség abban áll, hogy összekapcsolódik a ősök cselekedeteivel vagy azok következményeivel — vagyis magával a világgal.

Ma az őslakosok számára az Álomidő nemcsak az identitás keresésében és újrafogalmazásában nyújt segítséget, hanem pontos útmutatóul is szolgál. Noha még mindig meglehetősen keveset tudunk az Álomidő rendszeréről, érdemes összegezni eddigi tanúságainkat, hiszen világossá válhat, hogy az a vallás (az ausztrál totemizmus), amit Durkheim a „vallási élet elemi formájának” tekintett, s amelyet az evolucionista szemléletű kutatók még ma is a „legprimitívebb” vallásként tartanak számon, meglehetősen összetett és elvont gondolkodásmódot takar.

Felhasznált irodalom:

- BERNDT, Ronald M. – BERNDT, Catherine A. 1988: *The World of the First Australians: Aboriginal Traditional Life, Past and Present*. Canberra: Aboriginal Studies Press.
- BOWIE, Fiona 2006: *The Anthropology of Religion: An Introduction*. Malden, MA: Blackwell Publishing Ltd.
- DEAN, Colin 1996: *The Australian Aboriginal 'Dreamtime': Its History, Cosmogensis, Cosmology and Ontology*. West Geelong Victoria Australia: Gamahucher Press.
- DURKHEIM, Émile 2003: *A vallási élet elemi formái*. (Ford. Vargyas Z.) Budapest: L'Harmattan.
- ELKIN, Adolphus Peter 1932: The Secret Life of the Australian Aborigines. *Oceania* 3, 119–138.
- ELKIN, Adolphus Peter 1974: *The Australian Aborigines*. Sydney: Angus and Robertson.
- ELKIN, Adolphus Peter 1986: *Ausztrália őslakói*. (Ford. Vargyas G.) Budapest: Gondolat.
- HARNEY, Bill Yidumduma – CAIRNS, Hugh 2003: *Dark Sparklers*. Sidney: Cairns Hugh Campbell.
- HIATT, Lester R. (szerk.) 1975: *Australian Aboriginal Mythology: Essays in Honour of W.E.H. Stanner*. Canberra: Australian Institute of Aboriginal Studies.
- MOUNTFORD, Charles P. – TONKINSON, Robert 1969: Carved and Engraved Human Figures from North Western Australia. *Anthropological Forum* 2, 371–390.
- WOLF, Fred Alan 1994: *The Dreaming Universe: A Mind-expanding Journey into the Realm where Psyche and Physics Meet*. New York: Simon & Schuster.
- STANNER, William Edward Hanley 1963: Cosmos and Society Made Correlative. *Oceania* 33, 239–273.
- STANNER, William Edward Hanley (szerk.) 1979: *White Man Got No Dreaming: Essays 1938–1973*. Canberra: Australian National University Press.

